
CAMPANIA ARMATEI ROMÂNE DIN UNGARIA APRILIE - AUGUST 1919 ÎNTRE PREȚUIRE ȘI „UITARE”

Sorin CRISTESCU*

The campaign of the Romanian army in Hungary April-August 1919 between appreciation and ”forgetting”

Abstract

At the end of the Great War in November 1918, at the demand of the French Government, the Romanian Army resumed the war against Central Powers. After the liberation of Transylvania and under the pressure of the attacks organized by the bolshevik regime of Béla Kun the Allied Powers demand Romania to start a campaign to bring order and stability in Hungary because the Romanian soldier was immune to the bolshevik propaganda.

Cuvinte cheie: *campanie armată, regim bolșevic, negocieri diplomatice.*

Keywords: *military campaign, bolshevik regime, diplomatic negotiations.*

Unul din momentele extraordinare ale istoriei noastre, cu totul deosebit care, în cei o sută de ani care au trecut de atunci rămâne o piatră de hotar, prezintă o serie de aspecte mai greu de înțeles prin faptul că regimul comunist odată ajuns la putere l-a trecut sub tăcere mai bine de treizeci de ani. Vreau să încep aici nu o expunere de natură militară, ci o expunere de natură politică și socială care să vă lămurească acest moment al campaniei din 1919. Se știe ce element important a fost prezența armatei române la Budapesta în vremea tratatelor de pace purtate în castelele regale de la periferia Parisului.

Pentru România, din punct de vedere juridic campania din 1919 a avut loc în cadrul *continuării* Marelui Război. Nu a fost o intervenție ulterioară, nu a fost un război paralel al României cu Ungaria. Încă de la 1 octombrie 1918, Georges Clemenceau, prim-ministrul Franței, l-a chemat la sine pe generalul Berthelot așa cum a consemnat chiar acesta: „*Mă trimite să îndemn România la luptă!...*” *Toate argumentele contrarii ale generalului:* „*Nu aş putea ajunge în România decât cu o armată franceză, deşi Bulgaria a acceptat toate condiţiile noastre. Or, nu putem face nimic pe timpul iernii, iar Dunărea nu va putea fi trecută decât la primăvară,*” *au fost respinse categoric de apriulul premier*¹.

*Doctor în științe istorice, Institutul de Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București.

¹ Generalul Henri Mathias Berthelot, *Memorii și corespondență 1916 - 1919*, Editura Militară, București, 2015, p. 351. Până la urmă evoluția evenimentelor i-au dat dreptate lui G. Clemenceau, iar trupele înaintate ale lui Berthelot au trecut Dunărea la Giurgiu, la 10 noiembrie 1918. (*Ibidem*, p. 368). La 26 noiembrie Berthelot a notat: „Telegramă de la Clemenceau, dându-mi mână liberă în România, Transilvania, Ucraina și Crimeea cu trei divizii franceze și alte trei grecești la dispoziție.” (*Ibidem*, p. 376). La 1 decembrie 1918

În condițiile urmărilor unui război devastator, în noiembrie 1918 românii se bucurau de pacea de la București semnată la 7 mai, așa cum fusese ea mai puțin bună și mai mult rea și acum li se cerea să pornească din nou la luptă. De ce? Chiar dacă Marele Stat Major German recunoscuse încă de la 29 septembrie că războiul este pierdut și că statul lor trebuie să obțină pacea prin mijloace diplomatice², nimeni nu știa cât vor mai în stare germanii să reziste și de aceea ajutorul românesc era neapărat necesar. Trebuie să știm că România a intrat în război la cererea Aliatilor, prin proclamația regelui Ferdinand, la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, și că a doua zi, la 11 noiembrie, s-a semnat armistițiul de la Compiègne din pădurea Rethondes, așa cum se știe.

Condițiile în care România a reintrat în război erau cele ale unui stat sărăcit în urma jefuirii sistematice de către ocupația germană și austro-ungară, în care se distrusese sistematic agricultura prin plăți fiduciare, prin recolta transportată peste frontieră împreună cu majoritatea vitelor de povară. Agricultura românească era practic anihilată, iar românii vor supraviețui cu mare greutate pe parcursul anului 1919, grație ajutoarelor în cereale și făină oferite de Statele Unite³. În aceste condiții România trebuia să susțină din nou războiul pentru că așa i se ceruse.

Armata română trece Carpații urmărind de la distanță numeroasa armată germană condusă de feldmareșalul Mackensen în retragere, dar va trece și linia de demarcație arbitrar impusă de armistițiul de Belgrad la 13 noiembrie, armistițiu la care România, deși aflată în război, nu a fost invitată să participe, și armata română s-a oprit inițial în decembrie pe linia Mureșului. Această linie a trebuit trecută în februarie 1919, demersul fiind determinat de numeroasele acte de terorism și barbarie ale autorităților și armatei maghiare asupra populației române lipsite de apărare. Unul dintre cei care le consemnează este generalul Berthelot. Într-o telegramă din 26 ianuarie/8 februarie 1919 generalul a scris: „Conform tuturor rapoartelor pe care le primesc, ungurii se dedau la adevărate atrocități asupra populației de naționalitate română; din acestea rezultă acte de extremă gravitate dacă nu se dau imediat guvernului ungar ordine.”⁴ Armata română a înaintat până aproape de frontiera de azi. Sigur că au avut o importanță deosebită faptul că s-au putut folosi caii transilvăneni pentru nevoile armatei⁵ și în felul acesta prin intervenția armatei s-a putut asigura stabilitatea zonei, viața și avutul populației civile.

generalul Berthelot participa alături de regele Ferdinand și regina Maria la intrarea triumfală a trupelor române în București (*Ibidem*, p. 378).

² Vezi pe larg scena memorabilă în care generalul Erich Ludendorff anunță la 29 septembrie că războiul este pierdut și că Germania trebuie să ceară pace, în ale sale *Souvenirs de Guerre*, Payot, Paris, 1931, pp. 347 - 349.

³ Vezi pe larg Charles J. Vopicka, *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, traducere și note A. A. Căpușan, Institutul European, Iași, 2012, pp. 297 - 298, însemnare din 11/24 martie 1919; Vasile Bianu, *Însemnări din Războiul României Mari*, Cluj, 1926, vol. 2, pp. 275 - 276, însemnare din 10 iunie 1919; Maria, Regina României, *Însemnări zilnice 1919*, traducere Valentina Costache și Sanda Racoviceanu, Editura Albatros, București, 1996, pp. 232 - 234, însemnare din 7 iulie 1919.

⁴ *Apud Istoria Militară a Poporului Român*, Editura Militară, București, 1988, vol. V, p. 777.

⁵ Despre problemele tehnice cu care s-a confruntat armata română în Transilvania vezi pe larg în memoriile generalului Marcel Olteanu, *Din amintirile unui luptător*, București, 1937, dar mai ales lt. col. Constantin Drăgănescu, *Campaniile din 1848 - 49 și 1918 - 1920*, București, 1930.

Aceasta a fost situația până când guvernul provizoriu maghiar condus de Mihaly Karoly⁶ s-a văzut confruntat, la jumătatea lui martie 1919, cu problema acceptării noilor frontiere ale Ungariei. Prima reacție a guvernanților maghiari a fost aceea de a respinge cererea Consiliului Suprem Aliat. Revelatoriu în acest sens este discuția consemnată la 15 martie 1919 de colonelul Radu R. Rosetti⁷ cu colonelul Trousson⁸, din care rezultă clar intenția francezilor de a impune cu armele voința Aliaților:

„Colonelul Trousson, întors din misiunea sa în Ardeal, la Budapesta și la Belgrad, vine să mă vadă și spune: 1) Rău a interpretat generalul Berthelot telegrama de ieri din Belgrad în sensul că ungurii primesc să se retragă. E numai o telegramă prin care se spune că Franchet d’Espérey⁹ acceptă măsurile propuse de A.F.O. [Armée Française d’Orient] pentru a constrânge pe unguri. 2) A văzut pe Károlyi (care, după părerea sa, nu e serios), pe Kratochwill, Böhm, Berinkey¹⁰; toți i-au vorbit de intangibilitatea granițelor Ungariei. Trousson spunându-le că Transilvania le va fi luată, au răspuns că vor rezista cu armele în mână. La care Trousson le-a spus că le va pune 400.000 oameni în spate. 3) Părerea lui este că guvernul maghiar se va supune somației de a evacua Crișana, dar va cădea. Apoi se va pretinde că armata s-a bolșevizat și va duce un război de guerilă. La Budapesta s-a încercat și se va încerca din nou o lovitură de stat spre a pune pe arhiducele Iosif în capul guvernului. 4) Sârbii nu vor să evacueze Timișoara. 5) Demonstrația asupra Budapestei se va face cu două divizii franceze, monitoarele și escadrila 508.

Generalul Berthelot cere din nou, cu insistență, la Paris, echipament pentru armata noastră.”¹¹

⁶ Mihály Károlyi de Nagykaroly (1875 - 1955), conte de Carei. Ca lider politic a proclamat Prima Republică Ungară, pe care a condus-o ca prim-ministru între 31 martie 1918 - 19 ianuarie 1919 și ca președinte între 11 ianuarie 1919 - 21 martie 1919.

⁷ Radu R. Rosetti (1877 - 1949) a fost un istoric și general român, membru titular al Academiei Române (1935). A avut o merituosă activitate ca Șef al Biroului Operații din cadrul Marelui Cartier General, ca ofițer de Stat Major și apoi comandant al Regimentului 47 / 72 Infanterie; este rănit în lupta de la Răzoare (6 august 1917) pentru care a fost decorat cu ordinul *Mihai Viteazul* cl. III. Între anii 1931 - 1940 a condus Biblioteca Academiei Române. Considerat drept cel mai important cercetător al istoriei militare a poporului român, generalul academician Radu R. Rosetti a acceptat în 1941 funcția de Ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor în guvernul Ion Antonescu, pe care a ocupat-o în perioada 27 ianuarie - 11 noiembrie 1941. În 1949 a fost arestat din ordinul unui Tribunal al poporului, care l-a condamnat la doi ani de închisoare. Curând după aceea a murit în închisoarea Văcărești, la 2 iunie 1949.

⁸ Eugène Trousson (1872 - 1938) colonel francez, sub șef de stat Major al Armatei Franceze de Orient (28 iunie 1918) membru al comisiei de armistițiu a Antantei, cu misiune de informare în Transilvania. Va fi avansat general în 1924.

⁹ Generalul Franchet d’Espérey (1856 - 1942) general francez, comandant al corpului expediționar de la Salonic (Armata de Orient) din iunie 1918. În martie - aprilie 1919 a redresat situația critică a trupelor franceze în urma ofensivei Armatei Roșii sovietice în sudul Ucrainei și a permis evacuarea în ordine a soldaților săi. Avansat mareșal la 19 februarie 1921, a primit și din partea regatului sârbo-croato-sloven gradul de voievod (mareșal).

¹⁰ Kratochwill, Vilmos Böhm, Dénes Berinkey, membri ai guvernului maghiar condus de Mihaly Karolyi.

¹¹ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914 - 1919)*, ediție îngrijită de Maria Georgescu, Editura Modelism, 1997, pp. 329 - 330.

Atunci acest guvern s-a dat la o parte și a lăsat locul, prin bună înțelegere, guvernului bolșevic condus de Sándor Garbai¹², dar rolul efectiv de conducere îl avea ministrul de Externe, un om de încredere a lui V. I. Lenin, pe nume Béla Kun¹³. Acesta s-a declarat dispus să recunoască noile frontiere, dar în același timp și-a strâns armata, *pentru că aceasta era starea de spirit a ungarilor chiar înainte ca el să preia în mod pașnic puterea*, și a trecut la acțiune împotriva vecinilor săi pe care îi considera mai slabi, sperând că printr-o acțiune militară victorioasă se pot schimba frontierele impuse de Consiliul Suprem al Conferinței de Pace.

Situația a devenit imediat clară așa cum se vede din telegrama din 16 martie 1919 a lordului Derby¹⁴, ambasadorul Marii Britanii la Paris, adresată lordului Curzon of Kedleston¹⁵, secretar de Stat la Foreign Office, cu privire la condițiile în care România ar putea fi ajutată de Aliați pentru a face față unor eventuale agresiuni din afară.

„Trupele lor [ale ungarilor] se concentrează pe diferite puncte, se dau asigurări că vor refuza să se retragă până la noua linie care le-a fost indicată. Pentru a face față acestei împrejurări foarte serioase și care obligă România, ea fiind singura țară aflată în această situație, de a fi încă în stare de război, nu se poate conta decât pe o armată cu efectivele diminuate, cu moralul slăbit, prost nutrită și prost echipată. Cu toate acestea, există un interes major ca România să fie în stare să opună o rezistență puternică. A devenit, după cum am prevăzut, singura barieră contra mareei în creștere a bolșevismului; ea învinsă și contaminată, s-ar termina cu ordinea și pacea în Orient.

¹² Sándor Garbai (1879 - 1947) a fost un politician socialist maghiar. A fost prim ministru în perioada 21 martie - 1 august 1919. În alianță cu comuniștii, a proclamat Republica Sovietică Ungaria. Practic, autoritatea a fost în mâna ministrului de Externe Béla Kun. După căderea regimului comunist din Ungaria, Sándor Garbai a trăit în România, Cehia, Austria și Franța, unde a și decedat.

¹³ Béla Kun, nume la naștere Bela Cohen (1886 - 1938) a fost un politician maghiar comunist de origine evreiască din partea tatălui, care a condus în anul 1919 revoluția bolșevică din Ungaria. A fost de profesie jurist, însă a activat și ca ziarist. La 4 noiembrie 1918, Kun a creat Partidul Comunist Maghiar și a devenit președintele comitetului central. Mișcarea comunistă care era îndreptată împotriva primului ministru Mihály Károlyi și a partidului Social Democrat din care înainte de război făcuse parte; a dus o propagandă agresivă, toți cei care erau împotriva lui fiind torturați sau împușcați, iar ziaștii cenzurați, finanțat fiind de Partidul Comunist (bolșevic) din Rusia Sovietică. Guvernul de orientare bolșevică instaurat la 21 martie era condus de Sándor Garbai, dar rolul conducător îl avea ministrul de Externe, Béla Kun. Guvernul bolșevic avea să dureze 133 de zile până la 4 august 1919, data la care trupele române au ocupat Budapesta. Béla Kun și oameni săi fugiseră încă de la 2 august în Austria, la Viena. Au fost arestați și ținuti într-un lagăr până în iulie 1920 când a făcut obiectul unui schimb de prizonieri între Austria și Rusia permițând refugiarea unui număr de 415 comuniști. La Moscova a intrat în rândurile Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia Sovietică, a primit cetățenia sovietică și a fost numit în conducerea Cominternului. După eșecul grevei din 27 martie 1921 a minerilor din centrul Germaniei, Lenin l-a acuzat de iresponsabilitate politică. Acuzat de legături cu troțkismul, Béla Kun împreună cu soția, fiica și ginerile au fost arestați în mai 1937 și trimiși în gulag. În 1989, guvernul sovietic a anunțat că Béla Kun a fost executat în gulag la 29 august 1938. Reabilitat politic în Ungaria după înăbușirea revoluției anticomuniste și antisovietice din octombrie 1956.

¹⁴ Edward Stanley 17th Earl of Derby (1865 - 1948) ofițer, om politic și diplomat britanic, secretar de Stat la Ministerul de Război (10 decembrie 1916 - 18 aprilie 1918), ambasador la Paris (1 mai 1918 - 30 noiembrie 1920).

¹⁵ George Curzon 1st Marquess Curzon of Kedleston (1859 - 1925) diplomat britanic, lider al Camerei Lorzilor, secretar de stat interimar la Foreign Office (ianuarie - octombrie 1919), secretar de Stat la Foreign Office (23 octombrie 1919 - 22 ianuarie 1924). În decembrie 1919 a trasat frontiera dintre Polonia și Rusia Sovietică numită „linia Curzon”.

Cauza pe care o apără în momentul de față această țară nu este o cauză românească, ci o cauză europeană. Iată de ce pare totodată drept și prudent de a i se da un ajutor energetic și rapid. Ceea ce se desprinde din întrevederea noastră cu Președintele de Consiliu, pentru a veni în ajutorul României, s-ar impune cu toată urgența:

1. De a decide dacă vrem să întreprindem contra bolșevicilor o luptă de ofensivă sau de defensivă. În primul caz, de a trimite în sudul Rusiei o armată suficientă pentru a asigura o ieșire fericită din această luptă, în al doilea caz de a stabili în jurul României și Poloniei o barieră capabilă de a le proteja.

2. De a forța pe unguri să evacueze imediat teritoriile pe care le ocupă încă și de a obține noua linie de frontieră.

3. De a furniza României îmbrăcămintea de care ea este cu totul lipsită (haine de lână, cămăși și încălțăminte) și pe care le-am cerut deja pentru ea, pentru a treia oară.

4. De a lua măsurile necesare pentru a asigura României un nou credit necesitat de situația sa politică actuală și dat fiind că situația sa economică și materială în viitorul său apropiat permite să i se acorde, fără niciun pericol.

Nerealizând aceste patru măsuri, România ar fi într-o stare de inferioritate care i-ar putea fi fatală ei și chiar nouă. Vom atrage din nou atenția guvernelor noastre asupra gravității și urgenței acestei telegrame.

Comunicată Delegației de Pace.”¹⁶

Chiar în ziua în care Béla Kun prelua puterea, la 21 martie 1919, Marele Cartier General român a dat ordin Comandamentul Trupelor române din Transilvania, dispunând măsurile necesare pentru a preveni un atac al trupelor maghiare:

În perioada 16 aprilie - 1 mai 1919 armata ungară trecut la confruntările care se cunosc cu armata română. Aceasta din urmă a reușit să respingă armata bolșevică maghiară pe linia Tisei și să fixeze linia de demarcație pe acest curs de apă.

În schimb ungurii bolșevici au raportat succese împotriva cehilor. În aceste condiții Conferința de pace a propus guvernului maghiar să-și retragă trupele din Cehia în schimbul primirii sale la masa tratativelor, revendicare la care Béla Kun s-a conformat. Dar ca o ripostă la această cedare care afectase grav moralul trupelor bolșevice, a hotărât să treacă la acțiune împotriva trupelor române. La 20 iulie 1919 s-a trecut la ofensivă pe o mare parte din linia Tisei care a fost trecută în mai multe locuri. Istoriografia maghiară accentuează scăderea moralului trupelor bolșevice ungare, dar uită că ofensiva maghiară a fost oprită cu mari eforturi abia la 24 iulie, așadar ungurii nu erau tocmai demoralizați. Armata română a trecut la contraofensivă și Tisa a fost trecută de trupele române la 31 iulie, moment amplu descris în însemnările zilnice ale reginei Maria care a asistat la acest eveniment extraordinar alături de regele Ferdinand iar seara a venit și premierul Ion I.C. Brătianu care a vrut și el să fie alături de soldații români în acest moment remarcabil din istoria noastră¹⁷.

¹⁶ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. III, doc. nr. 551, din 16 martie 1919, pp. 250 - 251.

¹⁷ Maria, Regina României, Însemnări zilnice, 1919, pp. 253 - 254.

Întrebarea care se pune este care au fost efectivele acestei operațiuni. Știm dintr-un document din 16 iulie 1919 că au fost implicate șapte divizii, cinci de infanterie și două de cavalerie, așadar mai puțin de o sută de mii de oameni.

„Telegramă mareșalului Foch, Paris

La nr. 3332

1. Majestatea Sa Regele autorizează ca armata română să dea cel mai mare concurs posibil Aliatilor pentru restabilirea ordinii în Europa Centrală și pentru garantarea păcii.

2. Aceasta fiind, noi putem participa la operațiile contra Ungariei cu 7 divizii, dintre care 5 de infanterie și 2 de cavalerie. În afară de aceste forțe, noi am putea dispune de încă o divizie de infanterie în a doua linie.

Această divizie va fi lăsată pentru securitatea liniilor de comunicație la est de Tisa, în zona pur ungară din vecinătatea fluviului. Divizia nu va putea participa la operațiuni decât în caz de absolută nevoie și numai dacă situația frontului nostru de est va permite transportul în regiunea Tisei, această a 7-a divizie fiind acum unica noastră rezervă pe frontul de est.

3. Trupele române pot începe operațiunile cel mai târziu în opt zile după luarea deciziilor definitive în acest sens.

4. Stocul nostru de muniții fiind limitat, armata română se va găsi, din această cauză, într-o situație precară după sfârșitul operațiunilor contra Ungariei.

Noi n-am putea deci face față unei operațiuni serioase și prelungite pe alte fronturi în cazul în care am fi atacați.

Văzând această situație, cerem Aliatilor să ne garanteze trimiterea munițiilor și materialelor pe care le-am comandat în Franța.

5. Pentru orice eventualitate, este bine să se ia în considerare de asemenea cazul când, în timpul operațiunilor, se va simți necesitatea de a se recurge la alte mijloace pentru sfărâmarea rezistenței adversarului. În acest caz, noi nu vom avea alte resurse decât cele care ar fi disponibile la această dată de pe frontul nostru de est.

Or, în cazul când situația ar permite retragerea de pe acest front a uneia sau două divizii de infanterie, deplasarea lor pe Tisa nu s-ar putea efectua rapid din cauza lipsei de locomotive.

Va fi deci absolut necesar să se pună la dispoziția noastră cel puțin o sută de locomotive care vor trebui expediate din Franța, în cazul când Iugoslavia nu ni le-ar putea împrumuta.

6. Condițiile de ordin militar în care noi înțelegem participarea trupelor noastre la această operațiune au fost expediate astăzi, 16 iulie, printr-un curier special, colonelului Dumitrescu, pentru a vi le comunica.”¹⁸

Așadar, nu era o armată de mari dimensiuni. La Arad erau cel puțin tot atâtea trupe franceze din Armata de Orient. Și atunci de ce nu s-au implicat francezii așa cum am văzut că își propuseseră, de ce a fost o operațiune în exclusivitate românească? De

¹⁸ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, iulie 1919 - octombrie 1919, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. IV, doc. nr. 655, p. 28.

ce a trecut regimul comunist sub tăcere această victorie remarcabilă, când același regim aniversa toate victoriile militare din trecut, din evul mediu, Vaslui Podul Înalt și Călugăreni, din războiul de independență, Plevna și Grivița, din Primul Război Mondial, Mărăști și din războiul antihitlerist?

Într-un manual universitar din 1981¹⁹ care se adresa „în primul rând studenților de la facultățile cu profil istoric dar și profesorilor de istorie cuprinși în forme de perfecționare preuniversitară”, evenimentele din 1919 erau expediate printr-un citat dintr-o cuvântare a președintelui Republicii: „Așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu atât revoluția burgheză cât și puterea sovietică instaurată în Ungaria în 1919, neînțelegând pe deplin principiile dreptului popoarelor la autodeterminare, nu au recunoscut de la bun început caracterul legic și deci just al unirii Transilvaniei cu România. Abia mai târziu, conducătorul guvernului sovietelor maghiare, Bela Kun²⁰, a înțeles necesitatea acestui proces obiectiv și a exprimat aprobarea revoluției maghiare față de formarea statului național unitar român.”²¹

Abia de la jumătatea anilor 80 s-a vorbit, dar fără vreun fel de emfază, despre această realizare colosală²². Dar cu toate acestea istoriografia din acea vreme a făcut un serviciu extraordinar acestui capitol din istoria noastră sub forma monumentalei colecții de documente *1918 la Români*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, vol. 1 - 10 publicată între anii 1983 - 1988. Acolo, în volumul IV, publicat în 1986, sunt cuprinse documentele diplomatice din care rezultă clar faptul că acțiunea militară românească a fost cerută insistent de către Puterile Aliate și Asociate, că apoi a fost criticată sub diverse forme, plus modul omenos în care armata română a tratat populația civilă din Budapesta. În condițiile activității științifice prilejuite de Centenarul României Mari aceste documente au fost și continuă să fie de o neprețuită valoare pentru cercetarea istorică.

Despre aceste evenimente s-a păstrat tăcere aproape patruzeci de ani și apoi se vorbea în treacăt fără vreun subtitlu îngroșat.

Care era problema deci care a determinat neimplicarea francezilor, aflați alături de noi, tăcerea regimului comunist și rezervele aceluiași regim în descrierea acestor evenimente?

Problema era starea de spirit a soldaților. În marina franceză din Marea Neagră, în martie aprilie 1919, de la Sevastopol de la Odessa au avut loc revolte în favoarea bolșevicilor, marinarii și-au afirmat solidaritatea cu idealurile bolșevice²³. Așadar nu

¹⁹ Aron Petric, Gheorghe I. Ioniță, Iulian Cârțână, Ioan Scurtu, Gh. Z. Ionescu, Eufrosina Popescu, Vasile Budrigă, Doina Smârcea, *Istoria României între anii 1918 - 1981*, Editura didactică și Pedagogică, București 1981, p. 7.

²⁰ În realitate Béla Kun a fost ministru de Externe în guvernul condus de Sándor Garbai.

²¹ Aron Petric și alții, *op. cit.*, p. 163. Pasajul respectiv face parte din capitolul *Politica externă a României în perioada 1918 - 1944*, elaborat de Iulian Cârțână.

²² Vezi de pildă Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *From Ancient Dacia to Modern Romania*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 722. Vezi tratată pe larg problema în *România în anii Primului Război Mondial*, Editura Militară, București, 1987, vol. 2, pp. 669 - 691 și în *Istoria Militară a Poporului Român*, Editura Militară, București, 1988, vol. V, pp. 777 - 793.

²³ Reprezentativ în acest sens este lucrarea unui martor ocular al evenimentelor, celebrul lider comunist André Marty (1886 - 1956) fochist pe una din navele de luptă franceze din Marea Neagră în primăvara lui

puteai să te folosești de acești soldați pentru că nu se știa ce vor face când de peste drum li se va striga „Nu trageți fraților!”

Singurul soldat care era imun la propaganda bolșevică era țăranul român în uniformă militară. Era un soldat de neclintit, un soldat de încredere, a putut fi trimis la luptă în condițiile în care pacea se instaurase în aproape toată Europa. Lui nu i-a părut de acest lucru și a înscris o pagină pe care contemporanii au considerat-o la fel de glorioasă precum cea de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Acestei campanii i s-a dedicat în 1920 o revistă bogat ilustrată intitulată *Pagini de glorie. De la Tisa la Budapesta*. Operațiunile au decurs cu o rapiditate extraordinară. La 3 august autoritățile maghiare au predat capitala maghiară celor trei escadroane de cavalerie conduse de generalul Rusescu. În ziua următoare Budapesta a fost luată în stăpânire de trupele române conduse de generalul Traian Moșoiu. Armata română a fost un element de stabilitate al zonei care a contat în negocierile de pace. Generalul N. Mihăiescu a scris în memoriile sale²⁴ că armata română a fost singura armată care a cucerit o capitală în timpul Marelui Război. Putem să considerăm că este o afirmație oarecum exagerată pentru că în primele zile ale lui noiembrie trupele sârbe și franceze au eliberat Belgradul, dar ceea ce contează este faptul că armata română a asigurat stabilitatea zonei și a restaurat ordinea în locul anarhiei criminale a bolșevicilor unguri grație soldaților români care nu s-au lăsat contaminați de propaganda bolșevică. La Budapesta s-au instaurat misiunile militare ale Aliților, unii dintre ei precum generalul american Bandholtz a criticat vehement faptul că românii și-au recuperat lucrurile jefuite de germani și de austro-ungari din România în timpul ocupației lor acolo precum clopotele multor biserici din București, dovadă fiind fotografiile realizate atunci în care se văd clar inscripțiile în limba slavonă.

Acum se cuvine să precizăm faptul că acest capitol extraordinar al istoriei noastre prezentat cu elogiile cuvenite în celebra lucrare a lui Constantin Kirițescu²⁵, a mai cunoscut un moment de ocultare atunci când s-au împlinit 25 de ani de la ocuparea Budapestei, anume la 4 august 1944. Este de la sine înțeles că în vremea guvernării conduse de Ion Antonescu presa nu a putut să consemneze împlinirea unui sfert de veac de la intrarea României în Marele Război, 14 august 1914 sau să aniverseze marile bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz (iulie - august 1914). În schimb manualul de istorie pentru clasa a IV-a secundară din acei ani²⁶, elaborat de profesorul Emil Diaconescu-Iași²⁷, se află un capitol întreg intitulat „Războiul pentru întregirea

1919, *La révolte de la Mer Noire*, Paris, 1949 (a patra ediție), tradusă imediat în românește, *Revolta din Marea Neagră*, Editura de Stat, București, 1950, 600 p., cu o bogată anexă documentară.

²⁴ General de Divizie N. Mihăiescu, *Amintiri și învățăminte din războiul de reîntregire a neamului 1916 - 1919*, București, 1936.

²⁵ Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916 - 1919*, București, 1923, vol. 2, pp. 535 - 618.

²⁶ Prof. Emil Diaconescu-Iași, *Istoria românilor pentru clasa IV-a secundară*. Manual întocmit conform programei și reaprobat de Ministerul Culturii Naționale pentru anii școlari 1942 - 1944 prin Decizia Nr. 23.983/1942, Editura Națională Mecu S.A., București, 1944, p. 286.

²⁷ Emil Diaconescu (1889 - 1978), istoric român, licențiat al Universității din București (1913), inițial profesor de liceu la Botoșani și Iași va fi profesor universitar la Universitatea din Iași cu preocupări de istorie românească medievală și modernă, cunoscut ca autor de manuale. Vezi biografia sa pe www.cimec.ro - Biblioteca digitală.ro.

neamului românesc. Domnia Regelui Ferdinand.” Acolo, subcapitolul 5 este dedicat bătăliilor de la Mărăși și Mărășești, iar în subcapitolul 7, intitulat *Armata română la Budapesta* se spune că: „*Armata română a curățit ardealul și ținuturile dinspre Tisa de ultimele resturi ale trupelor maghiare. Dar Ungurii ajunși sub conducerea lui Bela Khun, se pregăteau să năvălească din nou în Transilvania. Atunci armata română, după câteva lupte avute la Tisa, a trecut în Ungaria și a intrat biruitoare în Budapesta (1919).*”²⁸

Dovadă în acest sens a fost faptul că la începutul lui septembrie când generalii armatei române au propus să evacueze Budapesta, generalii aliați și printre ei criticul cel mai înverșunat al acțiunii românești, generalul american Bandholtz, s-au opus categoric arătând pericolele la care puteau fi expuși fără efective, în pragul iernii într-o capitală înfometată cu circa un milion de locuitori.

Două documente sunt revelatoare în acest sens. Primul este discuția consemnată de premierul Ion I. C. Brătianu cu generalul Bandholtz²⁹ venit la Sinaia la 7 septembrie³⁰ și pe care președintele Consiliului de miniștri român, aflat în ultimele sale zile de guvernare, a transmis-o înaltului comisar al guvernului român de la Budapesta, Constantin Diamandi³¹:

„Lungă conversație amicală cu generalul american Bandholz; mi-a mulțumit pentru franchisea cu care i-am vorbit și m-a asigurat de dorința sa de a stabili acordul cu noi. În concluzie i-am spus că am decis să ne retragem trupele. El mi-a spus că ar fi periculos de a o face fără a fi organizat ordinea în Ungaria și mi-a propus un plan de lucru pentru a reuși. I-am răspuns că sinceritatea mă obligă să-i declar că dacă eram foarte dornici de colaborarea cu ei la această operă de interes general, noi trebuie să facem cooperarea noastră dependentă de asigurarea pe care ne-ar da-o noul guvern ungar de a renunța la orice revendicare în detrimentul nostru și de a stabili bune raporturi cu noi. El a recunoscut temeinicia cerințelor noastre și la remarcă mea, că, odată hotărârea noastră de retragere luată, eu n-o voi mai putea revoca decât la cererea Aliaților, ca un serviciu pe care li-l fac, el m-a asigurat că va face propunerea la comisia din Pesta și la Conferință.

²⁸ Emil Diaconescu-Iași, *op. cit.*, p. 274. O expunere foarte succintă, fără a se indica lunile în care au avut loc confruntările, dar care a lipsit din lucrările de popularizare din anii '70 cum ar fi Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Albatros, București, 1971, care a cunoscut mai multe ediții succesive.

²⁹ Harry Hill Bandholtz (1864 - 1925), reprezentantul SUA în Misiunea militară inter-aliată de la Budapesta. A avut o atitudine ostilă față de armata română. Statuia lui se află în fața ambasadei SUA de la Budapesta.

³⁰ Vezi discuția reginei Maria cu generalul Bandholtz consemnată în termeni vagi în *Însemnări zilnice 1919*, p. 286, însemnare din ziua de 8 septembrie 1919.

³¹ Constantin Diamandi scris și Diamandy (1868 - 1931), diplomat român, ministru plenipotențiar la Sofia (18 iunie 1909 - 1 noiembrie 1911), Roma (1 noiembrie 1911 - 1 octombrie 1913), și St. Petersburg (1 octombrie 1913 - 13 ianuarie 1918), celebru pentru acordul Sazonov-Diamandi încheiat la 18 septembrie/1 octombrie 1914, apoi pentru arestarea sa la 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918 din ordinul lui Lenin, și eliberat în urma protestului întregului corp diplomatic din Petrograd. Comisar al Guvernului Român la Budapesta (august - noiembrie 1919). Ulterior va fi ministru plenipotențiar la Paris (10 decembrie 1924 - 10 iunie 1930), calitate în care va semna tratatul de alianță al României cu Franța, la 10 iunie 1926.

Constantin Diamandy

Harry Hill Bandholtz portret realizat de pictorul
Gyula Stetka (1920)

Statuia generalului Harry Hill Bandholtz în fața ambasadei americane din Budapesta operă a sculptorului Ligeti Miklós (1936)

„În ce privește rechizițiile [făcute de armata română] el s-a plâns într-o manieră curtenitoare și prietenească că autoritățile noastre militare n-au fost destul de sincere față de el, că el cerea ca Comisia Aliaților să fie ținută la curent în detaliu asupra acestui material. I-am spus că după noi acest material ar trebui să fie considerat din trei categorii:

1. Materialul armatei și materialul de cale ferată luat cu arma în mână de la inamic și pentru care credem că nu avem de dat nicio socoteală.

2. Celălalt material recuperat ca o compensare a ce ne luase inamicul și pentru care eram gata să stabilim situația cu Aliații și,

3. Orice altă rechiziție fusese deja oprită conform ordinelor pe care le-a primit armata.

De altfel, i-am spus eu, vă voi comunica proiectul de răspuns la nota care nu ne-a sosit niciodată. Cel mai bun mijloc de a ne înțelege asupra acestor chestiuni era de a face ca reprezentantul nostru să participe ca prieten și colaborator la lucrările de la Pesta. Generalul mi-a promis tot concursul său pentru o înțelegere asupra tuturor chestiunilor și eu i-am mulțumit. În cursul conversației generalul mi-a spus: nu trebuie să credeți că toate dificultățile vin din partea Americii. Ea are, poate, jumătate din vină, dar cealaltă jumătate revine celorlalți.

*Brătianu*³².

³² Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, iulie 1919 - octombrie 1919, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. IV, doc. nr. 717, din 11 septembrie 1919, pp. 435 - 436. A doua zi Ion I.C. Brătianu a înaintat regelui Ferdinand demisia sa și a guvernului prin următoarea scrisoare : După victoria Aliaților Majestatea Voastră a binevoit a mă însărcina cu formarea ministerului și a mă numi Prim Delegat al României la Conferința de Pace. Am primit de acord cu colegii mei, această înaltă și grea misiune, rugând pe Majestatea Voastră să binevoiască a aproba ca să n-o îndeplinesc decât pe temeiul tratatului de alianță ce

Al doilea document este discuția consemnată la 14 septembrie 1919 de Victor Antonescu³³, ministrul plenipotențiar al României la Paris, cu generalul Franchet d'Espérey.

„Am văzut ieri pe generalul Franchet d'Espérey. El consideră că tot materialul de război, căile ferate și celelalte pe care armata română le-a luat în timpul luptelor este captură de război și trebuie să fie considerat proprietatea României și nu fac parte din garanțiile Alianților.

Louis Franchet d'Esperey

Asupra celorlalte rechiziții românești în Ungaria, tot ceea ce reprezintă un echivalent al lucrurilor pe care Ungaria și Germania le-au jefuit în România trebuie să rămână proprietatea statului român, cu condiția de a fi evaluate, iar valoarea lor redusă din daunele de război atribuite României. Surplusul trebuie restituit Alianților, pentru a se forma garanțiile comune.

El sfătuiește România de a nu părăsi imediat Budapesta, căci lipsa de alimente se face deosebit de simțită și sunt lăsați acolo patru generali aliați fără arme, în mijlocul unei populații gata să se revolte. (subl. S.C.)

semnasem la 1916. Consiliul Suprem al Marilor Puteri, care a înlocuit Conferința de Pace a Statelor aliate n-a ținut seamă de acest tratat și a hotărât să impună României condițiuni pe care ea nu le poate primi, deoarece sunt incompatibile cu demnitatea, neatârarea și interesele sale politice și economice. Aceasta este convingerea unanimă a membrilor guvernului, atât a celor din vechiul regat, cât și a celor ce reprezintă toate ținuturile unite. Tratatul nostru de alianță fiind astfel nesocotit, am onoare a ruga pe Maiestatea Voastră să binevoiască a primi demisiunea ministerului. (Apud Vasile Bianu, Însemnări din Războiul României Mari, Cluj, 1926, vol. 2, p. 319.

³³ Victor Antonescu (1871 - 1947), diplomat și om politic român, membru marcant al Partidului Național Liberal, ministru de Justiție (4 ianuarie 1914 - 11 decembrie 1916) apoi de Finanțe (11 decembrie 1916 - 10 iulie 1917). A fost trimis la Paris ca ministru plenipotențiar (10 octombrie 1917 - 25 martie 1918). După semnarea păcii de la București a rămas la Paris ca simplu particular. Și-a reluat postul la 5 noiembrie 1918 și îl va păstra până la 20 decembrie 1919. În epoca interbelică va fi din nou ministru plenipotențiar la Paris (16 martie 1922 - 1 august 1924), ulterior ministru de Justiție (14 noiembrie 1933 - 1 februarie 1935), de Finanțe (1 februarie 1935 - 29 august 1936) și îi va succeda lui Nicolae Titulescu în funcția de ministru al Afacerilor Străine (29 august 1936 - 28 decembrie 1937).

El se întreabă dacă este adevărat că românii se opun constituirii jandarmariei ungare și a armatei albe în număr de 20 de mii de oameni recrutați de câțiva ofițeri prin angajare voluntară; dacă aceasta ar fi fost situația, noi am fi pe bună dreptate acuzați de a fi împiedicat restabilirea regimului de ordine în Ungaria.”³⁴

Cu toate acestea criticile liderilor de la Conferința păcii au lăsat un gust amar pe care doar spiritul umoristic al românilor a încercat să-l mai îndulcească așa cum vedem dintr-o epigramă din epocă a lui Radu D. Rosetti:

*„Când le făcurăm festa
De ocuparăm Budapesta
Ne-au zis „Merçi!” magnații
Și ne-au condamnat Aliații.”³⁵*

Și tot o poezie a unui autor care a vrut să rămână necunoscut exprimă cel mai bine starea de spirit de atunci:

*Pentru cei de-acasă
Ion îi scrie 'n sat, Ioanei
Știi, căpitanul numai zis-a
Ca să pornim, și 'n glasul goarnei
Ne prăvălirăm peste Tisa.*

*Când auzirăți din gazete
Jucarăm boanghenului festa
Și, mai luptând, mai pe 'ndelete
Ajunserăm la Buda Pesta*

*Ai noștri, mulți, răpuși de fiară
Căzură, pe nepusă masă
...Să fie liniște în țară
Și spor, și bine, pe acasă...*

*Fugeau, zău, „tigrii”, ca la ciorbă
Ai fi crezut că-i duce vântul
Mâncau bătae fără vorbă
Ș'apoi mâncau de zor pământul.*

*Că de ne-o spune căpitanu
Îi învățăm noi tioria...
Zburăm și eu, și Stan Ciobanu
Pe la muscali, ori prin Sofia...*

³⁴ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, iulie 1919 - octombrie 1919, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. IV, doc. nr. 720, din 14 septembrie 1919, pp. 440 - 441.

³⁵ Pagini de glorie. De la Tisa la Buda-Pesta, București, f. a., p. 16

*C'aşa-i acuma la oştire...
Dacă vrăjmaşul nu ne lasă,
Noi îl luăm mai pă subţire
Şi 'l batem măr la el acasă.*

*Iar de te-or întreba de mine,
Notarul, oamenii ori popa,
Tu să le spui că eu sunt bine
Şi că mă plimb prin Ioropa.*
N.G.³⁶

Faptul că soldaţii români au fost imuni la propaganda bolşevică a fost consemnat în memoriile româneşti trimise la conferinţa Păcii. Un fapt cu totul deosebit în condiţiile în care se ştia că bolşevicii din Rusia recunoscuseră proprietatea ţăranilor asupra pământului şi nimeni nu avea de unde să ştie că în 1929 vor trece la colectivizare forţată realizată cu preţul unor represalii înspăimântătoare care au rămas cunoscute în istoria Ucrainei sub numele de Holodomor (marea foamete).

Remarcabil este faptul că au fost lideri maghiar de stânga precum E. Garami³⁷ care au arătat binefacerile ocupaţiei româneşti, declaraţii publicate în ziarul *Viitorul* nr. 3489 din 14 octombrie 1919:

Iată bunăoară ce declaraţii a făcut ziarului *Wiener Tageblatt*, dl Ernest Garami, şeful socialiştilor unguri:

Ernő Garami

³⁶ *Ibidem*, p. 46.

³⁷ Ernő Garami (1876 - 1935) om politic, jurnalist şi literat ungur, lider social-democrat, mecanic de profesie, ministru al Comerţului în guvernările conduse de Mihaly Karoly şi Denes Berinkei (31 octombrie 1918 - 21 martie 1919). Guvernul condus de Gyula Peidl, i-a propus funcţia de ministru de Justiţie pe care Garami a refuzat-o şi s-a exilat la Viena, ceea ce va face de mai multe ori până la sfârşitul vieţii fiind urmărit pentru articolele sale de presă.

„Întrebat dacă forța clasei muncitoare ungare ar fi scăzut în urma prăbușirii regimului bolșevist, dl Garami a răspuns că nu este adevărat. E drept că pe vremea dlui Friedrich³⁸, când nu exista nici presă, nici libertatea întrunirilor, era foarte ușor lucru să se emită asemenea păreri, deoarece muncitorii nu aveau niciun mijloc de a opune o dezmințire. În ultima săptămână însă, când grație permisiei Comandamentului român, muncitorii s-au putut întruni din nou, s-a văzut că forța lor este tot atât de mare ca și în trecut. Cu această ocazie, dl Garami a declarat textual că: Trupele române în Ungaria, respectă libertatea cu mai multă sfințenie chiar decât actualul guvern al dlui Friedrich.

Astăzi când apariția ziarelor ungurești a fost înlesnită de Comandamentul român, s-a văzut că cititorii ziarului Népszava [Vocea Poporului]³⁹, organul central al Partidului Socialist, nu numai că n-a scăzut, dar ziarul nu dispune de hârtie suficientă pentru a-și putea mulțumi toți cititorii.

Forța Partidului Socialist adevărat a rămas aceeași. Lucrul acesta s-a putut constata cu prilejul întrunirilor din împrejurimile capitalei precum și din numeroase adeziuni venite din provincie. Dintr-o singură parte a țării nu s-au putut primi vești. Cauza este însă că acolo sunt stăpâne trupele albe ale guvernului care s-au molipsit de la trupele roșii ale lui Bela Kun. În consecință, exercită asupra populației o teroare albă⁴⁰ demnă de teroarea roșie a bolșevicilor.

Ca să demonstreze lucrul acesta, dl Garami a declarat că populația transdanubiană unde se află trupele guvernului a trimis o delegație Comandamentului român de la Budapesta, rugându-l să trimită trupe românești și în aceste regiuni pentru a proteja populația contra teroarei albe a d-lui Friedrich.”⁴¹

Un ultim document ilustrativ în acest sens este proclamația generalului Mărdărescu⁴² către populația Budapestei din ziua de 11 noiembrie 1919 în care anunța retragerea armatelor române din Capitala Ungariei.

„Armatele române se retrag. Budapesta va fi evacuată. Părăsind capitala Ungariei, România ține să afirme că după ce a fost atacată pe Tisa, atac care a motivat acțiunea sa, ea nu a fost condusă decât de legitima apărare și de necesități militare. Orice idee de persecuție sau de revanșă i-a fost complet străină. Armata română s-a străduit să îndulcească cât mai mult cu putință regimul de ocupație pe timpul prezenței trupelor române în Ungaria și toate eforturile au fost făcute pentru a ușura viața

³⁸ István Friedrich (1883 - 1951) om politic ungar, prim-ministru (7 august - 24 noiembrie 1919). A încercat să instaureze stabilitatea, dar lipsit de un suport politic eficient a eșuat și nu a fost recunoscut nici de Puterile Aliate și nici de liderii de la București care se temeau de o restaurație a Habsburgilor la Budapesta.

³⁹ Ziar social-democrat întemeiat la 20 mai 1877, cotidian al cărui redactor-șef era din 1905 Ernő Garami. Continuă să apară și astăzi ca ziar independent.

⁴⁰ În sensul prigonirii sângeroase a forțelor de stânga, socialiste și bolșevice. Termenul ca atare a fost folosit pentru prima oară în 1814 și în anii următori, în Franța restaurației bourbonice, referindu-se la persecutarea de către regaliști a celor considerați bonapartiști sau profitori de pe urma revoluției din anii 1789 - 1799.

⁴¹ Publicat în *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, iulie 1919 - octombrie 1919*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. IV, doc. nr. 751, p. 507.

⁴² Gheorghe Mărdărescu (1864 - 1939), general român, comandant al armatei de operațiuni din Ungaria, va fi ministru de Război în guvernarea condusă de Ion I.C. Brătianu (25 martie 1922 - 30 martie 1926). Avansat general de corp de armată în 1927.

populației nefericite. Cu convingerea de a fi exercitat un drept al său și de a fi îndeplinit o datorie de umanitate, armata română ține să afirme din nou că ea a considerat întotdeauna că afacerile interne ale Ungariei aparțineau doar poporului ungar căruia ea îi urează restabilirea ordinii, evitându-se orice persecuții politice, sociale sau religioase. Aceste condiții sunt necesare unei guvernări durabile care să exprime voința poporului ungar, care va face posibilă uitarea trecutului și va da pacea dorită de România și de Aliții săi. Armata română mulțumește populației capitalei pentru atitudinea corectă pe care a avut-o în timpul ocupației.

*Comandantul trupelor române
General Mărdărescu
Înaltul comisar al guvernului
Ministru Diamandy*⁴³

La scurtă vreme după revoluția din 1989 a fost un adevărat eveniment editorial publicarea în 1994 a lucrării lui Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918 - 1919* la Editura Enciclopedică din București, temă pe care cel dintâi a reluat-o în 2019 într-un volum mai amplu intitulat *Sub semnul Marii Uniri. Campaniile Armatei Române pentru întregirea țării (1916 - 1920)*, plus volumul 1 din colecția de documente *România la Conferința de pace de la Paris 1919 - 1920*, la Editura Semne din București. Acestea aduc o analiză completă și pertinentă acestui capitol care a marcat istoria României din ultimul veac, punând în prim plan vitejia soldatului român care a permis acest deznodământ extraordinar.

⁴³ Desăvârșirea uniității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională 1918. Documente interne și externe, noiembrie 1919 - ianuarie 1920, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, vol. V, doc. nr. 779, p. 12.